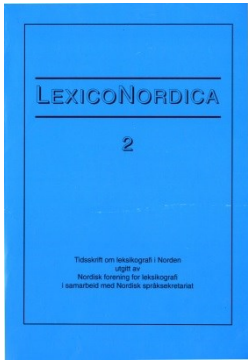

LexicoNordica

Forfatter:	Kerstin Norén	
Anmeldt værk:	<i>Ord och lexikon. Festskrift till Hans Jonsson 10 juni 1993.</i> Stockholm: Norstedts, 1993.	
Kilde:	LexicoNordica 2, 1995, s. 231-236	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Kerstin Norén

Ord och lexikon. Festskrift till Hans Jonsson 10 juni 1993. Redaktion: Lars Svensson, Ingrid Hansson & Bo Ruthström. Stockholm: Norstedts 1993.

Antologin *Ord och lexikon* är utgiven som en hyllning till Hans Jonsson på hans 65-årsdag, då han avgick som chef för Svenska Akademiens ordboksredaktion i Lund. Bokens fjorton bidrag har författats av nuvarande eller tidigare medarbetare vid redaktionen. Av festskriftens titel att döma består den tilltänkta läsargruppen dels av personer som sysslar med ordböcker, dels av språkvetare, inte minst nordister. Kanske också "den språktresserade allmänheten" förväntas vara nyfiken på boken.

Innehållet i de fjorton bidragen varierar. Dock ligger en tyngdpunkt på uppsatser med etymologiskt innehåll, där enstaka ord eller små ordgrupper behandlas ingående och med stor kunskap. Tyvärr är nog, tror jag, en del av innehållet i dessa fem-sex bidrag så specialiserat att endast en mycket begränsad läsarskara kan uppskatta det till dess fulla värde. Detta beror inte minst på att universitetens språkvetarutbildning har flyttat fokus från detta område under de senaste decennierna. För en etymologiskt intresserad allmänhet är troligen vissa bidrag också alltför tekniska med sina många förkortningar och hänvisningar.

Emellertid ingår i boken flera uppsatser av andra slag, och generellt sett tycker jag att det bra att blanda material av olika karaktär, så att läsaren kan komma i kontakt med, och kanske också sätta sig in i, olika typer av forskning inom ett ämne.

Som en extra artighet mot Hans Jonsson får man väl betrakta analyserna av ord som kommer efter *stå* i alfabetet, dvs. efter det att Hans Jonsson lämnat redaktionen. Det rör sig om Birgit Falck-Kjällquists beskrivning av en speciell betydelse hos *stål* och om Bo Ruthströms förklaring till det ovanliga fornsvenska ordet *stänitza*, som bl.a. förekommer i medeltida lagar.

Falck-Kjällquist utreder vad den numera obrukliga facktermen *stål* betydde inom klädesbranschen. Bl.a. nämner hon att en sammansättning som *stålblå* betydde ung. 'blå enligt given standard' när den används i svenskan under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet.

Förklaringen är att detta ord *stål* inte alls är besläktat med metallbeteckningen, utan i stället med ett fornfrankiskt-nederländskt-lågtyskt ord som betytt 'mönster, likare' och som mest använts om tygprov av viss kvalitet. Falck-Kjällquist ger en ingående beskrivning av betydelseutvecklingen hos ordet (s. 41). Däremot nämner hon inte den, enligt min mening intressanta, aspekten av ordets betydelse som ligger i den moderna sammansättningen: *stålblå* definieras säkert av de flesta

moderna svenskar som 'blå som stål'.¹ Vad gör SAOB med denna typ av problem i betydelsebeskrivningen? Antar man att det moderna ordet *stålblå* är ett helt annat än det äldre och ger det en egen avdelning i ordboken? Finns det belägg där ordet svävar mellan betydelseerna? Det hade varit intressant att läsa något om detta i Falck-Kjällquists uppsats, men å andra sidan kommer ju svaret i nästa band av SAOB.

Ruthströms *stäniza* har, liksom Falk-Kjällquists *stål*, samband med import av tyg och kläder under tidig medeltid. Av lagtexterna framgår att *stäniza* var ett kvinnoplagg. Ruthström använder såväl språkliga som historiska, arkeologiska och kulturella argument då han försöker reda ut vilket slags plagg det rörde sig om. Ruthströms genomgång ger också en spännande inblick i de internationella kontakter som funnits mellan östra Sverige och det rusiska riket på vikingatiden.

Också Gösta Holm berättar om kontakter mellan olika folk i detta område samtidigt som han redogör för etymologiska problem i samband med i första hand två historiska folkgruppsnamn, *kylvingar* och *väringar*. Hans slutsats, grundad på historiska källor och språkliga utredningar, är att namnen syftar på finnar respektive svear i Ryssland, där de främst uppträdde som legosoldater. Benämningen *väring* skulle enligt Holm ha avlöst *rus* då denna senare beteckning istället för om svear kom att användas om slaviska folk i Ryssland.

Både *kylving* och *väring* är ord av nordiskt ursprung. Det sistnämnda har att göra med "edbunden trohet" till den hövding man följer. Det förstnämnda stammar enligt Holm från ett ord motsvarande fsv. *kolver*, som har grundbetydelsen 'käpp (som är tjockare i ena ändan)'. Dessa två folkbenämningar förekommer ofta tillsammans, och Holm antar att de betecknar etniskt olika folkslag, men att dessa uppträdde som ett slags vapenbröder. Kanske lades grunden till den förment fredliga uppkomsten av det Sverige-finska riket redan då.

Etymologisk forskning kan ju också bedrivas på nyare ord och uttryck. I sin uppsats polemiserar Bertil Molde mot nationalutgåvans tolkning av ett knepigt Strindbergsuttryck. Det gäller en fras i en replik av rollfiguren "länsman" i Kronbruden: "*Siks' du, så brukar mina fruntimmer fråga när de vill veta om jag vet något!*". Enligt nationalutgåvans redaktör betyder frasen '(där) ser du'. (Ordet är i Västmanland namn på en speciellt svärmejad gräsväxt, vilket Strindberg kan ha vetat).

Molde föreslår i stället, på främst semantiska grunder, att *siks* är en kortform av finskans *siksi* 'därför'. Det ger enligt honom en begripligare betydelse åt länsmans replik, som ingår i ett längre replikskifte mellan honom en kvinnlig rollfigur. Replikskiftet handlar om möjlig-heterna för en man och en kvinna att förstå varandra.

Bertil Ejder tar upp några ord som funnits bra mycket längre i svenskan. Hans bidrag heter "Om några ord betecknande den onde och

¹ I Svensk ordbok (1986) finns sammansättningarna *stålblå* och *stålgrå* under *stål*.

hans hemvist". Perspektivet är såväl socio-kulturellt som språkligt. Bl.a. påpekar Ejder att för starkt affektladdade ord, som de han behandlar, kan det troligen bli så att normala ljudlagar sätts ur spel, av bl.a. eufemistiska skäl.² Det gäller enligt författaren sannolikt den dialektala variantformen *dävel* av *djävul*. En sådan förlust av *j* tycks inte förekomma i vårt övriga ordförråd. Många andra variantformer finns också, t.ex. nämns *djåkel* och *djäver*. Själv undrar jag om inte också *dölven* är en sådan form (med metates). Den förekommer i nutida västgötska i betydelsen 'chef' o.d. i fraser som *År det själve dölven (jag pratar med)?*

Några andra ord med riktigt gamla rötter diskuterar Sven Ekbo i sin artikel "Urgamla ord och betydligt yngre. Några exempel". Ekbo refererar och sammanställer äldre etymologier för bl.a. orden *trä*, *tro*, *trygg* och *tröst*.

Som exempel kan nämnas resonemangen om ordet *tröst*. Ordet antas vara en urgermansk avljudsform av substantivet *tro*. En fråga är emellertid varifrån ordslutet, *-st*, kommer. Ekbo nämner, i enlighet med andra forskare, analogi som en möjlig lösning: suffixet *-st* kan ha uppkommit genom en omtolkning av suffixet *-t* som lagts till en stam som slutar på *s*, som i *blås+t*. Också andra förslag nämns.

Ekbo invänder på morfologiska grunder däremot mot dem som vill jämföra *tröst* med bl.a. nypersiska *durust* 'frisk, hel', motsvarande ett forindiskt ord med betydelsen 'fast, beständig, säker', eftersom *-st* i det nypersiska ordet är en superlativform. *Tröst* kan alltså enligt Ekbo inte betyda 'det säkraste'. Den grundbetydelsen skulle annars inte varit så märklig som den först verkar eftersom den fornsvenska betydelsen hos verbet *trösta*, var 'inge förtröstan eller mod'. Den nutida betydelsen 'indra sorg' osv. börjar uppträda i medeltidssvenskan och kan bero på tyskt inflytande men kan också vara en inhemsk betydelseutveckling.

Utan att göra anspråk på att vara etymologisk expert måste jag säga att jag har svårt att förstå varför Ekbo inte som förklaring till avledningssuffixet *-st* nämner tyska substantivavledningar från verb som *Dienst* av *dienen* och *Kunst* av *kunnen*. De verkar ju innehålla ett lämpligt suffix. Själv säger han om detta bara att "[m]an bör nog med Osthoff a.a. s. 128 (och bl.a. Hellquist under *t r ö s t*, Marstrand a.a. s. 333 f.) utgå från substantivet". Argumenteringen för att substantivet och inte verbet *tro* betraktas som avledningsbas får alltså sökas i dessa andra verk, vilket är lite synd.

Ett lite speciellt bidrag är Jan-Paul Strids "Terrängord i Sörmland – och i SAOB". Det är en skriven version av hans opposition mot Staffan Nyströms doktorsavhandling "Ord för höjder och slutning i

² Detta förhållningssätt liknar i viss mån det nu populära sättet att anlägga språk-sociologiska analyser på språkhistoriskt material (se t.ex. "Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden" utg. av Kotsinas och Helgander 1994.)

Daga härad. En studie över betydelsen hos två grupper terrängbetecknande appellativ och ortnamnsselement" (1988).³ Strid jämför Nyströms fältstudier, som bl.a. innefattar intervjuer med sagesmän om appellativbetydelser som grund för ortnamnsanalyser, med metoden att använda enbart skriftliga källor, särskilt upplysningar från SAOB. Enligt Strid (s. 169) stämmer de betydelsebeskrivningar man får med de olika metoderna bra överens i sina huvuddrag.

En stor del av Strids bidrag ägnas åt teoretiska diskussioner av främst två frågor, dels Nyströms uppfattning att det appellativiska och det onomastiska betydelsefältet är två olika system som påverkar varandra i ett komplicerat växelspel, dels Nyströms sätt att jämföra ett synkront dialektfält med ett diakront namnfält. Strid hävdar att namnfältet inte är något system och att påverkan bara går från namn till appellativer samt att man inte kan jämföra ett synkront system med en diakron utveckling.

Diskussionen förs bl.a. med utgångspunkt i ett antal exempelord: *backe*, *berg*, *kulle* och *slänt*. Strid säger att ordet *kulle* "är ett fint exempel på Nyströms metod" (s.167). Enligt SAOB har appellativet *kulle* som terrängbeteckning haft en numera död betydelse 'rundad bergstopp'. En andra huvudbetydelse är ung. 'naturlig, rundad, likformigt sluttande upphöjning i jordytan' "(i äldre tid svår att skilja från den första betydelsen)". Enligt Nyströms informanter kan *kulle* också användas om artefakter, t.ex. en gravkulle, en betydelse som saknas i SAOB. Informanterna nämner också toppen eller det högsta partiet av en kuperad åker som exempel på ordet ifråga. Men den mest typiska kullen är enligt informanterna täckt av jord och beväxt med gräs o.d. samt skön att sitta på. Ja, det är t.o.m. så att de ofta nämner en speciell gammal gravhög, *Upsa kulle*, ett populärt utflyktsmål. Detta är en prototypisk kulle i Eleanor Roschs mening.

Enligt min mening tycks Nyströms synkrona informanter kunna tillföra en hel del till SAOB:s beskrivning av det diakrona terrängordets betydelse, bl. artefaktnyansen och 'åkertoppen'. Intressant nog påstår nämligen Nyström att just, och endast, betydelseerna 'backar i åkern; ängsbacke; stenbacke' används i ortnamnsuppteckningar för att beskriva platser med namn på *kulle(n)*. I detta verkar Strid instämma (s. 168).

Jag vill dock inom parentes påpeka att i exempelvis Bohuslän är en kulle "ofta uppbyggd av väl synlig sten" (enl. uppgift från Ortnamnsarkivet i Göteborg), vilket väl snarast motsvarar den döda SAOB-betydelsen 'rundad bergstopp'. I Göteborg finns exempelvis ortnamnet *Gärdsås kulle* som namn på ett berg med vackert rundad topp.

Angående växelverkan mellan appellativ och ortnamn har flera inflyttade göteborgare uppgivit att ett sådant namn fått dem att revi-

³ Litteraturreferens saknas. Jag har själv inte läst avhandlingen i fråga, så Nyströms åsikter förmedlas via Strid.

dera sin uppfattning om vad appellativet *kulle* egentligen betyder. Hur påverkan från den prototypiska synkrona appellativbetydelsen 'gräsbevuxen, jämnt rundad upphöjning i jordytan' skulle påverka betydelsen hos ortnamnsledet är däremot, som Strid påpekar, svårare att föreställa sig. Det närmaste jag har hört är uttalanden som att "det där berget har egentligen ett felaktigt namn" o.d. Kanske är detta ändå exempel på Nyströms "komplicerade ömsesidiga växelverkan" mellan appellativer och ortnamn.

Strids bidrag berör teori- och metodfrågor inom semantik och namnforskning. Två andra uppsatser behandlar såväl semantiska som grammatiska frågor. Det är Carl-Erik Lundbladhs genomgång av en formkategori s betydelse: "Verbens s-former. En följd och yttring av svag objektsbetydelse" och Bengt Sigurds "Flerordiga prepositioner som lexikografiskt problem".

Lundbladhs uppsats visar hur betydelseförändring, lexikalisering och grammatikaliserings går hand i hand. Med utgångspunkt i reflexivpronomen som objekt (*tvätta sig*), till intransitiva, reflexiva rörelse- och processverb (*flytta sig*), som sedan får tonvikt på resultatet av handlingen (*reta sig*) eller kommer att beskriva tillstånd (*grottan öppnar sig åt öster*) beskriver Lundbladh förstadierna till *s*-formens utveckling och funktion.

Huvudtanken är att den beskrivna betydelseförskjutningen också lett till att *sig* fonetiskt har slipats ner och utvecklats till det grammatiska morfemet *-s*. Därefter har grammatikaliserings skjutit fart, så att det nu finns intransitiva, mediala, absoluta och reciproka *s*-former. Passiv och deponens utgör de sista leden i kedjan. Passiv har ju en uppenbart syntaktiskt valenssänkande funktion. Deponensverb beskriver Lundbladhs som lexikaliserade. De har ju ingen *s*-lös motsvarighet utan en egen, aktiv betydelse. Lustigt är, tycker jag, att det i princip är möjligt att starta om kedjan igen. Ett deponentiellt verb som *andas* kan ju exempelvis reflexiveras: *andas sig lugn*. Det är ett indicium på att de principer Lundbladh beskriver är levande och viktiga även idag.

Bengt Sigurd ger en uttömmande beskrivning av flerordsprepositioners betydelse och struktur. Han börjar med att polemisera mot Wellanders varning i Riktig svenska för att använda flerordsprepositioner som *med anledning av*. Det visar sig att Wellander använder dem i sin egen text och enligt Sigurd finns det ett självklart behov av dem; de nyanserar och specificerar de enkla prepositionerna, som ju ofta är extremt flertydiga och vaga. Dessutom påpekar Sigurd att det etymologiskt finns en allmän tendens att ettordiga prepositioner utvecklas ur fraser. Strukturellt sett består flerordiga prepositioner oftast av tre ord – en inledande och en avslutande ettordspreposition och ett substantiv däremellan. Den sista prepositionen är ofta *av*. Sigurd redovisar också en lista på drygt två sidor med flerordsprepositionerna ordnade efter betydelse och med engelska motsvarigheter

angivna. Ursprunget till detta är hans arbete med automatisk översättning (projektet Swetra).

En uppsats av ett helt annat slag är Ulrik Erikssons "Koloss på lerfötter". Den är en kritik av SAOB:s i hans tycke osystematiska betydelsebeskrivning och utgör en fortsättning av den kritik han framförde i festskriften till den förre avgående ordbokschefen Sven Ekbo (1975). Eriksson är strukturalist à la Hjelmslev, och det är dennes syn på betydelsebeskrivning som han vidareför.

Enligt Eriksson borde man innan man griper sig an med beskrivningen av enskilda ords betydelse fördela alla språkets ord på vad han kallar paradigm (vilket jag förstår som semantiska fält). Först därefter kan man tillämpa den aristoteliska principen med "genus proximum et differentia specifica", dvs. tala om till vilken närmaste överordnade kategori ett visst ord hör samt beskriva hur det skiljer sig från ord på samma nivå som det självt. Detta förutsätter förstås att hela ordförrådet är hierarkiskt strukturerat, vilket jag inte tror är fallet.

Vidare kritiserar Eriksson, med exempel, SAOB för att i alltför hög grad använda cirkeldefinitioner. Visserligen finns det "indefiniabler", dvs. ord som utgör något slags definitionsvokabulär, men det borde ordentligt fastläggas vilka de är. Det håller jag med om.

Däremot håller jag inte med om en annan konsekvens av den strukturalistiska synen på betydelsystemet, nämligen att ord inte får definieras "positivt" utan att alla skillnader mellan ord på samma nivå ska beskrivas i termer av skillnader. Det gör att ingen extrainformation får komma med. Som exempel nämner Eriksson informationen under uppslagsordet *skjorta* att den "kan vara försedd med manschetter" samt att den "vanligen bärs nedstoppad i byxorna". Dessa informationer är inte nödvändiga för att skilja skjortan från liknande plagg. Men med utgångspunkt i någon annan semantisk teori, exempelvis prototypeteorin (se ovan under Strids uppsats) är denna information mycket relevant för att hos läsaren väcka föreställningen om vilket slags plagg det rör sig om. Vårt ordförråd är knappast (bara) strukturerat i skillnader, och då finns det ingen anledning att använda en enda renodlad metod för att beskriva det.

Eriksson avslutar sin uppsats med att kritisera uppläggningsen av det rent praktiska arbetet vid SAOB:s redaktion, vilket för över på en sista typ av bidrag till festskriften.

Sture Hast gör en omfattande genomgång av arbetet med och innehållet i SAOB:s närmaste släktingar i andra europeiska länder, England, Nederländerna och Tyskland. Lars Svensson har spårat upp författare till osignerade artiklar i band I–VII av SAOB, Ingrid Hansson berättar om hur den krävande datoriseringen av SAOB gick till, och Gunilla Tjebbes beskriver "Den förberedande redigeringen av SAOB, ett arbete som verkar både intressant och krävande." Dessa bidrag har alla stort kulturhistoriskt värde.